

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
на дисертацію Бараняка Ігоря Євгеновича на тему:
«Демографічне відтворення в умовах формування та розвитку
територіальних міграційних систем», подану на здобуття наукового
ступеня кандидата економічних наук зі спеціальності 08.00.07 –
демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

Актуальність теми дослідження

Сучасний демографічний стан України відзначається несприятливими тенденціями, що проявляються у низьких показниках життєзбереження, постарінні вікової структури населення та досить високих темпах скорочення його чисельності. В умовах депопуляції ситуація ускладнюється ще й тим, що у системі міжнародних міграційних переміщень Україна виступає переважно в ролі країни-донора робочої сили. Як відомо, демографічне постаріння зумовлює низку серйозних викликів, насамперед, щодо забезпечення потреби у робочій силі та досягнення збалансованого розвитку ринку праці. Активізація міграційного руху до країн з вищим рівнем благополуччя та формування спільних міжкраїнних територіально-міграційних систем є об'єктивною відповіддю на вирішення питання дефіциту робочої сили у країнах прибуття та низького рівня доходів у країнах вибуття. Не є винятком і Україна, де інтенсивні територіальні переміщення населення до країн Європейського Союзу, насамперед з метою працевлаштування, стали невід'ємною складовою сучасної демореальності.

Разом з тим, ці процеси можуть мати як позитивні, так і негативні соціально-економічні й демографічні наслідки і не завжди є запорукою стійкої й позитивної суспільної та демографічної динаміки. Так, посилення міграційного відтоку осіб працєактивного й продуктивного віку може створювати додаткові соціально-демографічні ризики й проблеми, пов'язані з погіршенням показників режиму відтворення населення та деформаціями його складу за різними ознаками. Зважаючи на зростаючу роль міграційного фактору, актуалізується потреба у комплексному моніторингу його впливу на основні процеси демовідтворення у територіально-міграційних системах, включаючи аналіз поточної ситуації та оцінку очікуваних варіантів розвитку на перспективу, що дає змогу обґрунтувати пріоритетні цілі міграційної політики та розробити відповідні інструменти її реалізації. Отже, актуальність обраної теми, наукове та практичне значення роботи І.Є. Бараняка не викликають сумнівів.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами та темами

Дисертація І.Є. Бараняка виконана згідно з планом наукових досліджень ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України в межах чотирьох тем, зокрема: «Формування і використання територіальних міграційних систем для забезпечення сталого розвитку регіонів» (номер держреєстрації 0112U000462, 2012-2014 рр.), в рамках якої здобувачем досліджено закономірності та регіональні особливості вияву організаційних форм архітектури ТМС через

визначення головних центрів притягання та відштовхування мігрантів в Україні, проведений аналіз рівномірності розподілу міграційних потоків і їх збалансованість; «Соціально-економічна захищеність мігрантів: загально-національний та регіональний вимір» (номер держреєстрації 0113U000106, 2013-2015 рр.), в межах якої здобувачем досліджено вплив соціально-економічної захищеності мігрантів на інтенсивність демографічних процесів, розроблено класифікацію демографічних втрат та здійснено їх діагностику; «Соціо-культурологічні наслідки міграційних процесів» (номер держреєстрації 0114U004400, 2014 р.), у межах якої здобувачем здійснено оцінку впливу міграційної активності населення регіону на демографічний потенціал і соціокультурну сферу життя мешканців регіону; «Механізм регулювання міграції населення в умовах трансформації регіональних ринків праці» (номер держреєстрації 0116U004032, 2016-2018 рр.), у рамках якої здобувачем обґрунтовано значущість міграційних процесів для оптимізації структури зайнятості та безробіття на регіональних ринках праці в Україні та Німеччині; визначено соціально-економічні наслідки формування україно-німецької територіальної міграційної системи, здійснено кластеризацію регіонів України за значеннями індексу регіональної міграційної привабливості.

**Ступінь обґрунтованості й достовірність
наукових положень, висновків і рекомендацій,
сформульованих у дисертації**

Наукові положення, висновки та рекомендації, одержані Бараняком І.Є., що виносяться на захист, є достатньо обґрунтованими, оскільки вони базуються на глибокому вивченні дисертантом основних положень демографічної та економічної теорії, опрацюванні сучасних теоретико-методологічних підходів до розуміння процесів демографічного відтворення та формування територіально-міграційних систем. Зокрема, дисертантом проведено критичний аналіз вітчизняних і зарубіжних літературних джерел, що стосуються теоретичних аспектів демографічного відтворення, теорій міграції та формування міграційних систем і на цій основі визначено понятійно-термінологічний апарат дослідження.

Інформаційною базою дослідження слугували нормативно-правові акти та програмні документи, статистичні дані Державної служби статистики України, Федерального статистичного офісу Німеччини та Євростату, матеріали Міжнародної організації з міграції, дослідження зарубіжних та вітчизняних вчених.

У роботі Бараняка І.Є. використано комплекс сучасних методів та підходів, зокрема: аналізу й синтезу, узагальнення та порівняння; логічний та історичний, графічний та картографічний, а також методи економіко-математичного моделювання й прогнозування. Логічне та коректне використання такого інструментарію дало змогу здобувачу вирішити поставлені завдання та сформулювати науково обґрунтовані висновки щодо удосконалення теоретичних засад дослідження демовідтворення в умовах формування та активного розвитку територіально-міграційних систем; розробити алгоритм комплексного демографічного моніторингу міжкраїнних ТМС, а також

рекомендації у сфері регулювання міграційних процесів. Основні наукові положення дисертації пройшли успішну апробацію на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях та опубліковані у фахових виданнях.

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що представлена дисертаційна робота характеризується достатнім рівнем обґрунтованості та достовірності положень, висновків і рекомендацій.

Основні положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, їх новизна

Наукова новизна результатів, отриманих в дисертації, полягає в обґрунтуванні науково-методичних засад удосконалення системного моніторингу основних демографічних процесів в умовах підвищеної міграційної активності населення.

Серед найвагоміших теоретичних результатів, що містять наукову новизну, слід відмітити такі:

- авторське визначення поняття «демографічне відтворення» (с. 31-32); визначення функцій ТМС (с. 53-54) та її структури на засадах інституційно-управлінського підходу (с. 56-57); авторський підхід до класифікації ТМС (с. 59-63);

- композиційна модель взаємозв'язків демографічної та міграційної політики країн-учасників ТМС у контексті їх впливу на процеси демовідтворення, що базується на цільових орієнтирах країни-реципієнта та країни-донора та відповідних інструментах їх реалізації (с. 68-69).

До важливих результатів методичного характеру належать:

- алгоритм моніторингу демовідтворення в умовах розвитку ТМС, що включає в себе послідовні етапи оцінювання передумов формування ТМС, аналіз поточного й оцінку очікуваного на перспективу стану демопроцесу, визначення впливу функціонування ТМС на демографічні зрушення у країнах, що є учасниками міграційного обміну (с. 158). Такий алгоритм забезпечує надійну інформаційну основу для прийняття ефективних демополітичних рішень у сфері регулювання територіально-міграційних систем та ефектів її впливу;

- методика оцінювання економічних вигод та втрат внаслідок функціонування ТМС для країн-реципієнтів та країн-донорів мігрантів, з урахуванням індексу економічної ефективності праці мігрантів (с. 165-168);

- удосконалена методика розрахунку індексів регіональної міграційної привабливості, що дає змогу оцінити потребу у робочій силі на регіональному рівні (с. 139-143).

Новим вагомим науковим результатом є алгоритм прогнозування чисельності мігрантів в умовах розвитку ТМС (с. 170-171), розроблений з урахуванням ймовірнісних змін у демографічній ситуації, окремих показників соціально-економічного розвитку та кон'юнктури ринків праці країн-учасниць ТМС. На основі побудованої дисертантом моделі взаємозв'язків між показниками міграції та окремими економічними показниками країн міграційної пари, здійснено оцінку обсягів міграції українців до Німеччини на

середньострокову та довгострокову перспективу (с. 184-192), а також обсягів економічних вигод і втрат внаслідок функціонування україно-німецької ТМС (с. 175-176).

Зміст дисертації, її завершеність та оформлення

Дисертація І.Є. Бараняка є завершеним науковим дослідженням, основним результатом якого є розвиток та удосконалення науково-методичних засад і практичних рекомендацій щодо розробки системного моніторингу процесів демографічного відтворення в умовах формування та розвитку ТМС. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Структура дисертації є продуманою, її зміст викладено в чіткій логічній послідовності.

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження демографічного відтворення в умовах формування територіальних міграційних систем» узагальнено й критично осмислено існуючий досвід вивчення відтворення населення, міграційних процесів та формування територіально-міграційних систем. Позитивно, що здобувачем обґрунтовано понятійно-термінологічний апарат дослідження, запропоновано авторське визначення окремих дефініцій, визначено функції ТМС та розширено їх класифікацію, розглянуто вплив ТМС на основні демовідтворювальні процеси у країнах-постачальниках мігрантів та приймаючих країнах.

У другому розділі «Особливості демографічного відтворення в умовах розвитку україно-німецької територіальної міграційної системи» здійснено прикладний аналіз демографічних тенденцій та проблем в умовах підвищеної міграційної активності населення на прикладі україно-німецької ТМС. У цьому розділі узагальнено історичні, демографічні та економічні передумови формування міграційних зв'язків між двома країнами. Особливу увагу приділено аналізу міграційної привабливості регіонів Німеччини та України. Встановлено кореляційний зв'язок між показниками міграційної активності населення України до Німеччини та окремими соціально-економічними показниками країн-учасниць ТМС.

У третьому розділі «Моніторинг і моделювання демографічного відтворення в умовах розвитку територіальних міграційних систем» здобувачем запропоновано й обґрунтовано методику моніторингу демовідтворювальних процесів в умовах функціонування ТМС. Важливо, що на основі розробленої дисертантом моделі здійснено кілька варіантне прогнозування прибуття українців до Німеччини на період до 2025 та 2030 рр., а також оцінку суспільної економічної вигоди унаслідок функціонування україно-німецької ТМС. У заключній частині роботи розроблені й обґрунтовані пріоритетні цілі та інструменти державної міграційної політики, спрямованої на використання позитивного потенціалу ТМС та пом'якшення негативних демографічних наслідків міграції за межі країни.

Висновки, що містяться у дисертації та авторефераті, є логічними та обґрунтованими, базуються на проведеному дослідженні та отриманих результатах. Дисертація за структурою, змістом, оформленням відповідає

встановленим вимогам щодо наукових робіт на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук.

Теоретичне і практичне значення результатів дисертаційної роботи

Основні положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, відрізняються теоретичною і практичною значимістю. Теоретична цінність роботи полягає у поглибленні теоретико-методичних засад дослідження демовідтворення в умовах формування конкретних ТМС, розробці методики комплексного моніторингу демопроцесу за наявності підвищеної міграційної активності населення. Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні положення, викладені дисертантом, доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, що можуть бути використані у діяльності державних органів управління з метою оптимізації демографічних ефектів формування відповідних ТМС, максимізації економічних вигод та мінімізації втрат для мігрантів.

Висновки та практичні рекомендації, сформульовані здобувачем щодо формування та реалізації міграційної політики, знайшли впровадження на державному рівні, про що свідчать довідки Комітету з питань соціальної політики та праці Верховної Ради України (довідка про впровадження № 04-37/13-65563 від 02.04.2014 р.); Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України (довідка про впровадження № 04-23/16-826 від 22 липня 2019 р.).

Розробки дисертанта також використані на регіональному рівні: в діяльності Департаменту економічного розвитку, інвестицій, торгівлі та промисловості Львівської облдержадміністрації (довідка про впровадження № 2-11-3839 від 30.10.2013 р.) при підготовці Стратегії розвитку Львівської області на 2014-2020 роки з прогнозом до 2025 року; Головного управління Державної міграційної служби України у Львівській області (довідка про впровадження № 23828 від 15.10.2014 р.); Департаменту соціального захисту населення Львівської облдержадміністрації (довідка про впровадження № 01-9291 від 03.12.2014 р.); Львівського обласного центру зайнятості (довідки про впровадження № 02-4876/0-16 від 23.12.2016 р. та № 10-4344/0-18 від 6.12.2018).

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих роботах автора

За результатами наукового дослідження автором опубліковано 28 наукових праць загальним обсягом 14,98 д.а., з них особисто автору належить 11,67 д.а., у тому числі 6 колективних монографій, 1 стаття у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу (у співавторстві), 7 статей у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (із них 4 – у співавторстві), 14 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій (із них 1 – у співавторстві).

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

Позитивно оцінюючи рівень розробки наукових і методичних положень, обґрунтованість висновків і пропозицій у дисертації Бараняка І.Є., вважаю за необхідне висловити критичні зауваження та вказати на дискусійні положення.

1. Дисертацію присвячено теоретико-методичним і прикладним проблемам демографічного відтворення в умовах формування та розвитку ТМС. Дискусійним в теоретичному контексті у цій роботі, на мою думку, є питання про зв'язок міграції та демографічного відтворення, коли йдеться про формування та функціонування територіально-міграційної системи. З одного боку, здобувач розглядає міграцію як внутрішню складову або підсистему системи демовідтворення (с. 30), а з іншого – міграція трактується ним як окремий зовнішній фактор впливу на процеси демовідтворення ТМС (рис. 1.7 на с. 70). Як наслідок, виникає певна неузгодженість у розумінні зв'язку та концептуальної ролі міграційного фактору у демовідтворювальних процесах за умови розвитку ТМС.

2. Викликає інтерес запропоноване здобувачем визначення демографічного відтворення як складного процесу відновлення покоління людей, що виникає і трансформується під впливом сукупності різних відносин їх життєдіяльності та характеризується певним режимом зміни чисельності населення і його складу (с. 31-32). При цьому у своєму визначенні здобувач справедливо не обмежується виключно процесами народжуваності й смертності, а включає у характеристики демовідтворення значно ширший перелік емпіричних ознак/структур населення як от: статево-вікова, професійна, соціально-економічна, поселенська та інші. Натомість прикладний аналіз впливу функціонування україно-німецької ТМС на демографічні процеси (другий розділ дисертації) проведений за вужчим переліком таких ознак, і деякі характеристики населення залишилися поза увагою, як от соціально-професійний профіль мігрантів.

3. Дисертантом запропоновано логіко-структурну схему формування врівноваженої системи демографічного відтворення ТМС (рис. 1.7 на с. 70). У роботі неодноразово вживається термін «врівноваженість» у прив'язці до процесів демовідтворення, але при цьому не пояснюється зміст цього поняття. Тому бажано було б представити трактування терміну «врівноважена система демографічного відтворення ТМС» та характерних ознак чи критеріїв такої врівноваженості.

4. У дисертації подано авторську класифікацію видів ТМС за 9-ма критеріями/ознаками (с. 61). Вважаю, що цей інструментарій доцільно було б використати в аналітичній частині роботи для підсумовуючої характеристики україно-німецької ТМС, тобто виділити характерні ознаки досліджуваної територіально-міграційної системи згідно авторської класифікації (якою є УНТМС: динамічна чи статична, конструктивна чи деструктивна, первинна чи вторинна і т.д.) та обґрунтувати відповідні висновки.

5. На рисунку 1.8 «Вплив функціонування традиційної ТМС на демографічне відтворення» у частині, яка стосується наслідків для країни-реципієнта, вказано «зниження показників відтворення через зміну умов життя» (с. 71). Тут потребує пояснення з боку дисертанта, про які саме показники

відтворення йдеться. Якщо йдеться про зміни народжуваності (дисертантом поруч зазначено репродуктивну поведінку), то у країні прибуття мігрантів в умовах функціонування традиційної ТМС, зазвичай, відбувається не зниження, а навпаки, деяке підвищення загального рівня народжуваності за рахунок вищої народжуваності серед мігрантів. Оскільки емігранти поступово інтегруються у приймаюче їх суспільство, то середнє число народжених дітей серед них є нижчим, ніж у їхніх співвітчизників на батьківщині, але вищим, ніж в середньому у країні прибуття.

6. У рекомендаційній частині дисертаційного дослідження заслуговують на увагу пропозиції здобувача стосовно регулювання міграційної активності населення. Серед першочергових інструментів реалізації державної міграційної політики здобувач справедливо та обґрунтовано зазначає необхідність впровадження моніторингу кількісно-структурних характеристик міграції (с. 205). Вважаю, що цю рекомендацію варто було б розширити й доповнити у частині, яка стосується поліпшення якості міграційної статистики, оскільки довготривала відсутність перепису населення в Україні та проблеми в обліку міграції суттєво знижують вірогідність будь-яких результатів прогнозування міграційних потоків.

7. Одним із важливих та неоднозначних демографічних наслідків функціонування ТМС є поява нового типу сім'ї – транснаціональної або дистантної, тобто сім'ї, члени якої більшість або значну частину свого часу проживають окремо в різних країнах, але при цьому залишаються сімейним осередком із спільним бюджетом. У дисертації це явище згадується (с. 73), але розглянуто недостатньо. Варто було б приділити більше уваги питанням про те, яким чином відбувається трансформація сімейних відносин у дискантній сім'ї, як змінюються функції батьків, зокрема роль матері, чи відбувається реконструкція/відновлення чи втрата материнських обов'язків по вихованню дітей в умовах розділеного відстанню проживання, і наскільки феномен транснаціонального материнства/батьківства характерний для україно-німецької ТМС. На мою думку, це може стати доволі перспективним напрямом подальших наукових досліджень здобувача.

Разом з тим, вищезазначені зауваження та коментарі не применшують теоретичне й практичне значення дисертаційного дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Бараняка Ігоря Євгеновича на тему «Демографічне відтворення в умовах формування та розвитку територіальних міграційних систем» є самостійною, завершеною працею, у якій запропоновано нове вирішення науково-практичного завдання, що полягає у розвитку та вдосконаленні науково-методичних засад та практичних рекомендацій щодо комплексного моніторингу демовідтворювальних процесів в умовах формування та розвитку ТМС. Дисертаційне дослідження характеризується актуальністю, достатнім ступенем обґрунтованості, достовірністю основних

положень, висновків і рекомендацій, науковою новизною отриманих результатів, їх теоретичною та практичною значущістю.

Тема дисертації відповідає паспорту спеціальності 08.00.07 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. Структура дисертації розкриває її тему, відповідає назві, меті та завданням дослідження. Результати дисертаційного дослідження відображають виконання завдань відповідно до поставленої мети.

Анотеза дисертації Бараняка Ігоря Євгеновича та публікації автора відображають основний зміст роботи. Анотеза не містить положень, які не відображені в дисертації, і оформлений згідно із встановленими вимогами.

За своїм теоретичним, методологічним та практичним рівнем дисертація на тему «Демографічне відтворення в умовах формування та розвитку територіальних міграційних систем» повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567, (пункти 9, 10, 12, 13 і 14) до кандидатських дисертацій.

Автор дисертації Бараняк Ігор Євгенович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата економічних наук зі спеціальності 08.00.07 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика.

Офіційний опонент

д.е.н., старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу демографічного моделювання та прогнозування
Інституту демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України

Н.М. Левчук

Підпис Левчук Н.М. засвідчую:

